

Het concrete is sterk overroepen

Bedenkingen naar aanleiding van *Zwart op Wit*

Mark Elchardus

Socioloog VUB

Na de publikatie van *Zwart op Wit* wordt Louis Tobback hard aangepakt. Vooral zijn kritiek op de mei '68-generatie wordt hem kwalijk genomen. Restauratie, ruk naar rechts, paternalisme zijn sleutelwoorden van Tobbacks critici. Het zijn onterechte verwijten. Wie door Tobbacks one-liners wil heen kijken, ontdekt een consistent links verhaal.

De ene was toen leraar, de andere zat waarschijnlijk op de lagere school, maar samen houden ze nu de tegensprekelijke mythen van '68 hoog.

"Sommige linksen verwarren socialisme met anarchisme en gemakzucht. Dat is de erfenis van mei '68..." aldus Tobback. Toen dat zinnetje in voorpublicatie in *HUMO* verscheen, stond een deel van links meteen in rep en roer over *Zwart op Wit*. "Ik ga daar zeker iets over schrijven", zei Koen Raes toen ik hem die avond zag, "want het is toch heel betekenisvol..." - en hier bekeek hij mij zeer achterdochtig - "dat er precies nu zoveel kritiek komt op '68". Toen Walter Pauli het boek een paar dagen later in *De Morgen* besprak, was '68 ook weer van de partij: "...de soixante-huitards, het is een volkje dat op weinig sympathie kan rekenen bij de SP-voorzitter". Nog een paar dagen later trekken Walter Pauli en Yves Desmet naar de inmiddels tot "vadertje Tobback" gedoopte auteur. Zij steken van wal: "Welaan dan. In zijn boekje *Zwart op Wit* neemt Tobback geen blad voor de mond en krijgt 'goedmenend links' van het zweepje: Sommige linksen verwarren socialisme met anarchisme en gemakzucht..." etc. Een weekend later, Koen Raes in dezelfde krant: "Tobback herhaalt gewoon een karikatuur van mei '68".

Dit had 1993 kunnen zijn. Toen werd vijfentwintig jaar '68 herdacht. Maar dit is 1995. Zeventwintig jaar geleden was Louis Tobback een dertigjarige leraar Frans in het Koninklijk Atheneum te Leuven. Hem kan worden verzekerd dat sommige linksen niet gewacht hebben tot '68 om socialisme met anarchisme en gemakzucht te verwarren. In welstellende milieus was dat dikwijls het enige socialisme dat *de mise* was. Daarnaast lijkt het mij volkomen onmogelijk één etiket op de tweede helft van de jaren zestig te plakken. Dat was immers ook de periode waarin puriteins en totalitair links weer opgeld maakten, waarin de "chinezen" het paffen en het vrijen aan banden wilden leggen en drommen halfslimmen zich in het bezit van onweerlegbare historisch-materialistische waarheden waanden. Het was de periode waarin het libertair en laissez-faire denken ruimer verspreid werden en waarin tegelijkertijd een verbazend groot deel van de studentenbevolking, vooral 's avonds na de vijfde pint, in communes wilde gaan leven, in het bijzonder met die brunette uit Pol&Soc. Het was een periode waarin sommigen vlijtig aan allesomvattende mens-, maatschappij- en wereldbeelden timmerden terwijl anderen tussen twee tukjes door hun levensvisie iets gemakkelijker samenvatten in "do it

man, do it". Het was een periode waarin men, dikwijls bij dezelfde mensen, ontwapenend oprechte gevoelens van solidariteit en onvoorstelbare zelfingenomenheid zag. Het was, kortom, een bonte en boeiende tijd. De verwijzing van Tobback naar zijn ééndimensionele mythe van '68 doet daarom glimlachen.

Als Desmet en Pauli schrijven dat in hun ogen '68 synoniem is "met enkele waarden die erg - vergeef het ons - progressief klinken: kritische geest, ongebondenheid, inspraak, democratisering van het onderwijs..." moet ik niet glimlachen, maar schaterlachen. Met wat een versuikerde mythe lopen die journalisten nog rond. Ik wil op mijn beurt geen al te eenzijdig beeld van '68 ophangen, maar kritische geest en ongebondenheid, kom, kom. We mogen toch niet vergeten dat wie het toen niet met de eigen ideologische splinter eens was, een groot risico liep meteen als fascist te worden afgedaan. Misschien was het in Vlaanderen nooit slechter gesteld met de debatcultuur dan toen. Soms was dat ronduit angst-aanjagend, onder meer als jongens en meisjes van amper twintig dooernstig spraken over de mogelijke weldaden van heropvoedingskampen voor de "bourgeois" en de "reactionaire proffen". Het was toen bijwijlen heel plezant, maar ook heel griezelig op en rond de campussen.

In de 10 werkdagen volgend op het verschijnen van *Zwart op Wit* moet de *De Morgen* een totaal van zowat twee volle krantenpagina's aan dat boek hebben gewijd. Zij werden grotendeels besteed aan een lachwekkende discussie waarin verschillende mythen van '68 mekaar te lijf gingen. Zelfs het hilarische moment waarop de ene mythedrager de andere "geschiedenisvervalsing" verwijt, werd ons niet onthouden. Men hoort wel eens beweren dat Vlaanderen geen progressieve intellectuele tijdschriften of krantekaternen telt omdat progressieve intellectuelen hier te zeldzaam, te overwerkt, te onverschillig en/of te weinig intellectueel zijn om een boeiend debat te voeren. Alleen wat schoonschrijverij zou mogelijk zijn. Dat is één van die pijnlijke diagnoses waarvoor ik liever de oren sluit. Tegen beter weten in, zo blijkt nog maar eens uit de eerste reacties op *Zwart op Wit*. De inspanningen waren grotendeels op "clichering", niet op debat gericht. "Va-

dertje Tobback", "Ik word ziek van die vaderweet-het-best mentaliteit", Louis Tobback = Alfons Vranckx. Marc Reynebeau heeft dat mechanisme heel precies beschreven in *De pasvorm van de goede smaak*: "Imago's bestaan bij de gratie van amplificaties, waardoor een kenmerk van een oeuvre zodanig wordt opgeblazen dat het pretendeert de essentie van het werk in een paar adjectieven te kunnen vatten. De koele Kristien Hemmerechts, de getormenteerde Gilbert Grauw, de ironisch-melancholische Rita De Meester, de intellectuele trapezezwever Stefan Hertmans, de gevoelig-bewogen Brigitte Raskin, de tafelspringer Tom Lanoye...". Clichering vereenvoudigt zodanig de complexiteit van een tekst dat men de indruk krijgt hem daadwerkelijk in een one-liner te kunnen vatten. Vandaag voor een interview in de ring: aan de ene kant twee journalisten die dat soort clichering gretig toepassen, aan de andere een politicus die graag in one-liners spreekt en waarvan de stijl en het taalgebruik, ook nadat ze via de pen van Jörgen Oosterwaal zijn gepasseerd, zich daar uitstekend toe lenen. Volgens Tobback zelf zijn dat de ingrediënten van populair succes: "Waarom is de oplage van *De Morgen* vorig jaar plots gaan stijgen? Omdat ze eindelijk doen wat ik Paul Goossens tien jaar geleden al heb proberen aan te praten: wat meer de volkse toer op gaan". Dat soort verklaringen horen we de laatste tijd vaak (en graag). Zij zijn handig. Komen goed van pas. Laten ook in dit geval weer toe de clichering en het benedenmaatse debat in de schoenen van de dwingelandij van de markt te schuiven. Het lijkt me juister alle betrokkenen een schuldvordering voor te leggen. Foei. Zij kunnen echter verzachtende omstandigheden inroepen. Er rust een vloek op boeken geschreven door vooraanstaande politici.

De hel van de luidruchtige stilte

Er verschijnen de laatste jaren relatief veel van die werkjes. Een aantal ervan verkoopt ook vrij goed, zeker als de auteur tot de categorie van de bekende Vlamingen behoort. Het papier waarop die werkjes worden gedrukt, is mijns inziens niet verspild. Zij geven dikwijls op verbazend openhartige wijze de opvattingen en het streven van hun auteur weer en zijn daarom

boeiende lectuur. Maar over die werkjes wordt haast niets ernstigs geschreven. Zij leiden niet tot debat. Zelfs de zo beruchte burgermanifesten van Guy Verhofstadt hebben weinig weerklank gevonden in wat ik gemakshalve maar het geschreven intellectuele debat zal noemen. Ook zij hadden beter verdiend. Men moet er natuurlijk rekening mee houden dat boeken die handelen over maatschappelijke onderwerpen vandaag doorgaans weinig aandacht krijgen, maar op boeken geschreven door politici rust een waar taboe. In de Franse Bibliothèque Nationale werden pornografische teksten gedurende lange tijd afgezonderd en opgeborgen in wat "l'enfer" werd genoemd. Wij isoleren boeken van politici in een hel van luidruchtige stilte. Misschien is dit één van de vele uitingen van het hedendaagse misprijzen voor de politiek. "De kloof is te klein", schrijft Tobback over de afstand tussen de politicus en het electoraat. Dat verklaart misschien waarom de overgrote meerderheid van de critici er niet aan denkt het boek van een politicus au sérieux te nemen. Het "distingeert" niet. Voor personen die menen te behoren tot de intellectuele of artistieke kaste is het aanraken van zo'n boek enigszins bezoedelend, het is "als aan politiek doen".

Die, op de keper beschouwd erg ondemocratische, reflex speelt ongetwijfeld een rol, maar is waarschijnlijk niet de enige verklaring voor de vloek die op politieke boekjes rust. De politicus en/of zijn ghost schrijven voor de achterban en het electoraat. Hun geschriften zijn berekend op toegankelijkheid en penetratiekracht. Zij leveren zich niet uit aan die algemene en abstracte formuleringen die in het geschrevene zelf, als een open plek in het bos, ruimte voor kritische distantie en reflectie scheppen. Critici verwachten echter die ruimte te vinden. Zij weten ook niet goed waarop de boeken van politici precies moeten worden beoordeeld: op de ideeën die erin vervat zitten, de stijl, de toon, de analyse die wordt gemaakt, de overtuigingskracht die ervan uitgaat... Als men zo'n boek wil beoordelen op overtuigingskracht, welk te overtuigen publiek moet men zich dan voor de geest halen? Over *Zwart op Wit* heb ik verschillende mensen al horen beweren dat de stijl berekend is op electoraal

succes. Tobback wil de "volkse" klasse aanspreken, en die spreekt zoals zijn boek klinkt. Nog afgezien van het feit dat die idee enkel kan klieven in het brein van een volkomen paranoïde persoonlijkheid (stel je voor, een ganse sociale klasse met de parlé van Louis Tobback) is die verklaring ook erg ongeloofwaardig. Men kan immers aannemen dat de overgrote meerderheid van de leden van bedoelde sociale klasse, ten eerste, het boek niet zal lezen, ten tweede, nog veel minder *De Morgen* leest. Het publiek dat door het boek wel wordt bereikt en *De Morgen* leest, telt daarentegen hoogstwaarschijnlijk een aantal mensen die door *Zwart op Wit* zullen worden gechoqueerd. "Bij de correctie van het manuscript schrok Tobback zelf een beetje", schrijft Oosterwaal in zijn "Woord vooraf". Hij is niet de enige. Ik heb af en toe moeten slikken. Daarom vermoed ik dat het de bedoeling was een aantal mensen via beeldrijke, Tobbackiaans woordgebruik op een wat hardhandige wijze uit de routines en zekerheden van het eigen denken te schudden. Hoe dan ook, de boeken van politici roepen vragen op betreffende hun bedoelingen. Zij worden door critici daarom meteen gereduceerd tot iets wat men achter de tekst kan vermoeden, zoals een electorale berekening, een interne machtsstrijd, de bedoeling te choqueren... Zeker marxistisch of kritisch geschoolde intellectuelen grijpen snel naar dat middel van de reductie tot achterliggende, verborgen, doorgaans niet al te nobele drijfveren en motieven. Zij trekken de kaart van de reductie zoals een cowboy zijn six-shooter. Maar dat is natuurlijk een slecht uitgangspunt voor een bespreking, een gesprek of een debat. Het is ook uitzichtloos want als elk schrijver bijbedoelingen heeft dan zal degene die dat schrijft er ook wel hebben... en zo kunnen we, bezig blijven.

Ik heb nog een ander probleem met boeken van politici. Ik kan moeilijk overweg met hun concreetheid. Dat soort lectuur roept bij mij altijd de bange vraag op of ik aan mijn lange omgang met sociologische geschriften een verslaving aan abstracties heb overgehouden. Ik sus me dan met de gedachte dat het concrete sterk overroepen is. Er bestaat zoiets als een fout van de misplaatste concreetheid: een beeld dat literair

aantrekkelijk, concreet, politiek doeltreffend en veelzeggend lijkt, zegt dikwijls het verkeerde en altijd veel minder dan een welbegrepen abstractie. Het laat ook minder ruimte voor gesprek en creatief gebruik. In elk geval moet ik voor mezelf de geconcretiseerde, verbeeldende taal van politici herformuleren op een abstracter en algemener niveau, alvorens hun uitspraken me voldoende open lijken om echt zinvol te zijn. Wie op het niveau van de concrete beelden blijft steken, veroordeelt zich tot het over en weer slingeren van clichés. Louis "vadertje" Tobback versus Yves "sexlijn" Desmet. Misschien is dat goed voor de oplage. "La vertu du catch, c'est d'être un spectacle excessif" schrijft Roland Barthes. "On trouve là une emphase qui devait être celle des théâtres antiques". We moeten ons afvragen welk antiek stuk in *De Morgen* werd opgevoerd, maar eerst moet *Zwart op Wit* worden gelezen.

Hoe *Zwart op Wit* lezen?

Ik heb *Zwart op Wit* gelezen als een boek over waarden, visie en principes. De auteur beklagt er zich een paar keer over dat men hem gebrek aan visie verwijt, maar hij wil zijn kritikaars op dat punt niet helemaal ongelijk geven: "Paul Goossens heeft eens geschreven dat ik een politicus ben zonder visie, zonder utopie. Een vleesgeworden pragmaticus. Ik denk dat hij niet helemaal ongelijk heeft". Goossens en Tobback huldigen blijkbaar een opvatting over politiek waarin visie en utopie aan elkaar verwant zijn en tegengesteld aan pragmatisme. Persoonlijk ben ik het daarmee grondig, ja zelfs hartstochtelijk oneens. Het betreft hier niet mijn enige politieke overtuiging, maar misschien wel mijn enige passionele politieke overtuiging. Ik ben er rotsvast van overtuigd dat utopie en visie elkaar uitsluiten. Wie visie heeft, heeft geen utopie. Zonder macht leidt utopie naar argumentendodende heiligheid. Met macht leidt utopie naar de duimschroeven, de elektroden op de kloten, kampen, kerkers, verkrachtingen en slagvelden... en welke visie, die naam waardig, zou daar dan achter schuilgaan? Wie daarentegen echt pragmatisch is, wordt altijd door visie gestuurd. Pragmatisme veronderstelt een voorstelling van de goede samenleving, de wenselijke toekomst en de te eer-

biedigen waarden. Zonder visie ben je de speelbal van omstandigheden en geenszins pragmatisch. Mijns inziens schrijft Tobback dat hij Goossens "niet helemaal ongelijk kan geven" omdat hij wifflend tussen twee werelden staat: tussen de residuele vormen van één socialisme waarvoor pragmatisme altijd een beetje verraad van de utopie was, en een ander socialisme waarvan het pragmatisme ons van de utopie bevrijdt.

Tobback heeft zijn eigen politieke generatie afgeschreven. Dat gebeurde weliswaar in een speech naar aanleiding van de Agusta-affaire, maar het gevoel het einde van iets mee te maken en op de drempel van een nieuw tijdperk te staan, duikt in *Zwart op Wit* geregeld op, ook los van Agusta. Tobback heeft het gevoel tussen tijdperken te staan, tussen een oude SP en een nieuwe waarvoor hij vroedvrouw wil zijn, tussen een politiek landschap met SP en een politiek landschap met een sterke centrum-linkse formatie, tussen een arbeidersklasse waarmee hij zich hecht verbonden voelt en een hoogopgeleide klasse van jongeren die hij, zonder concessies, van zijn visie wil overtuigen, tussen een analyse die hij nog als marxistisch ervaart en oplossingen die dat volgens hem niet meer zijn, tussen een wereld waarin het etaleren van een utopie nog getuigde van visie en een wereld waarin men beoordeeld wordt op de mate waarin men belangrijke waarden en principes daadwerkelijk weet waar te maken onder omstandigheden die verre van utopisch zijn.

Tobback beschouwt zichzelf in de eerste plaats als een pragmaticus en een strateeg. "Mijn belangrijkste kwaliteit is ongetwijfeld feeling voor machtsverhoudingen. Ik kan goed inschatten wat op een bepaald moment haalbaar is en wat niet". Desondanks heeft hij een boek geschreven dat haast uitsluitend over waarden en visie handelt. Op de vraag hoe men de ontwikkelde visie kan realiseren, geeft *Zwart op Wit* geen antwoord. Het biedt daarom ook niet de mogelijkheid Tobback als strateeg te beoordelen. In *Zwart op Wit* spreekt een filosoof en het is niet altijd duidelijk of hij dat doet vanuit het stadhuis van Leuven of als voorzitter van de SP. De waarden en principes die hij naar voor schuift zijn helder, maar nog onvoldoende uitgewerkt om al tot onder-

bouwde concrete standpunten te komen. Zijn boek heeft duidelijk niet de pretentie een nieuw project aan te reiken. "Daar gaan we de komende maanden en jaren grondig over nadenken", schrijft Tobback en hij roept daarvoor onmiddellijk de hulp in van Norbert De Batselier "die theoretisch veel beter onderlegd is dan ik". "Vanzelfsprekend wil ik mijn zegje hebben in dit debat". *Zwart op Wit* is, kort samengevat, dat zegje. Het boek geeft een beeld van de visie en uitgangspunten die Tobback in het debat rond een nieuw links project wil inbrengen. Dat is tot nog toe verloren gegaan in de heisa rond een paar "concrete" uitspraken van de burgemeester van Leuven betreffende een sexshop, de inrichting van de kelder van het stadhuis en de samenlevingscontracten. Daarom voel ik me hier zowaar in de rol van een postmodern intellectueel gedrongen, die zoals Zygmunt Bauman poneert, de plicht heeft uit te drukken wat anders ongehoord zou blijven. Laat me proberen een paar concreetheden van Louis Tobback in abstracties te vertalen.

Interpreteren

"Ik ben in een Leuvens gangske geboren" schrijft Tobback, "... mijn ouders... werkten allebei in de PRIBA... moeder als verkoopster, vader als magazijnier". "Tegen intellectualistische betweters herhaal ik altijd wat Albert Camus tegen Jean-Paul Sartre zei: je n'ai pas appris le marxisme dans les livres, mais dans la misère". Ik lees daarin de stelling dat men nooit, in naam van een ideologie of vanuit een academische werkkamer, voeling mag verliezen met de condities waaronder mensen hun leven beleven en de wereld zien. Dat is een stelling met verstrekkende gevolgen. Mensen met een relatief hoog onderwijsniveau, een comfortabel inkomen en een solide arbeidsmarktpositie (dingen die dikwijls samengaan) zijn doorgaans geen fervente voorstanders van herverdeling. Een aantal van hen kiest toch, dikwijls op basis van ethische bewogenheid, voor een linkse opstelling en voor een consequent gelijkheidsstreven. Wie dat doet, opteert dikwijls ook voor een zeer tolerante, ja zelfs enigszins permissieve opstelling. Die keuze lijkt hen logisch en consistent, wezenlijk links of progressief. Mensen met een relatief laag onderwijs-

niveau, een krap of ontoereikend inkomen en een zwakke arbeidsmarktpositie (dingen die eveneens dikwijls samengaan) hebben een grote kans om voor herverdeling te kiezen. Als zij dat doen kiezen zij echter niet noodzakelijk voor een tolerante, laat staan, permissieve samenleving, integendeel. In de ogen van de hoger opgeleiden is zo'n keuze - voor herverdeling, maar ook voor duidelijk gezag en grenzen - inconsistent. Het gangske, de PRIBA en Camus verschijnen mijns inziens op de allereerste pagina van Tobbacks boek om duidelijk te maken dat consistentie voor hem een kwestie is van klassepositie en perspectief. Bekeken vanuit het gangske lijkt de combinatie van links en conventionele degelijkheid, links en "law and order", links en duidelijke grenzen en limieten, geenszins inconsistent. Een kwestie van perspectief. Ik kan me voorstellen dat zulks schokkend is voor welmenende mensen die er rotsvast van overtuigd zijn dat zij de waarheid in pacht hebben. Het zal zeker schokkend zijn voor de "gezalfden" die niet alleen geloven dat de waarheid hun toebehoort, maar er daarenboven ook rotsvast van overtuigd zijn dat iedereen die niet denkt zoals zij, hetzij niet denkt, bevooroordeeld is of minstens een verborgen agenda heeft.

In dat Leuvens gangske werd ook de basis gelegd voor een ander uitgangspunt. Van een politicus die geclicheerd wordt als stoer (en waarvan het taalgebruik dat beeld méér dan bevestigt), valt de aandacht voor de broosheid der dingen op. Eén van Tobbacks belangrijke uitgangspunten is gevoel voor de kwetsbaarheid van essentiële waarden: "...zo gaan we er ook voetstoots van uit dat vrijheid, gelijkheid en broederschap gegevens van de mensheid zijn. Niets is minder waar. Die begrippen zijn amper 200 jaar oud". De dreiging van een wereld waaruit die kernwaarden verdwenen zijn, is voor hem heel reëel: "We staan voor een reusachtige uitdaging en moeten ons verenigen". Die "ons" slaat dan in de eerste plaats op al die mensen die iets te verliezen hebben als gelijkheid, broederlijkheid en vrijheid vertaald worden in gelijke kansen, liefdadigheid en individualisme.

Tobback beweert dat zijn analyse nog steeds marxistisch is. Waarschijnlijk bedoelt hij daarmee

dat hij de duidelijke band onderkent die bestaat tussen, enerzijds de klasse-conditie van de mensen, anderzijds hun denken, verzuchtingen en belangen. Veel andere blijken van een marxistische analyse heb ik - gelukkig - in *Zwart op Wit* niet gevonden. Zelfs de klasse-positie staat voor Tobback niet los van andere grondslagen van identiteit: "Daarom durf ik gerust hulde te brengen aan onze onderpastoors die massaal weerstand hebben geboden aan de verfransing en ervoor hebben gezorgd dat het Vlaamse volk niet is verdwenen. Tussen haakjes: de immans in de Arabische wereld, die aan de basis liggen van het fundamentalisme, hebben wellicht een gelijkaardige inspiratie". Binnen links bestaat nog steeds een stroming die stelt dat identiteit kan worden herleid tot klassepositie. De aanhangers van die idee staan heel argwanend ten opzichte van elke andere blijk van identiteitservaring. In een recent pamflet van de 'Belgische Progressieve Socialisten' die, naar eigen zeggen, niet minder dan 20 SP-parlementsleden onder hun leden tellen, lees ik: "Termen als 'Vlaams volk' zijn te mijden. Termen als 'Vlaamse identiteit' worden betwist". Uit het pamflet blijkt dat we niet met taalpuristen te maken hebben. De opstellers bedoelen dus niet dat een term als "Vlaamse eenzelligheid" minder betwistbaar zou zijn. Nee, zij bedoelen dat elke identiteitservaring gestoeld op taal, regio, stad, natie, levensbeschouwing... "betwistbaar" is. Enkel klasse biedt een legitieme basis voor identiteit. Zij zullen niet in hun nopjes zijn met de meer genuanceerde visie van Tobback.

Het standpunt van Tobback leidt ook naar een opvatting van de democratie waarin de gevoelens van mensen minstens even zwaar wegen als de principiële uitgangspunten van ideologen. Ik heb Tobbacks standpunt over de samenlevingscontracten - dat zoveel stof heeft doen opwaaien - op die manier begrepen. Hij is voorstander van dergelijke contracten: "Homosexuele partners die in een duurzaam verband leven moeten van elkaar kunnen erven en aanspraak kunnen maken op een overlevingspensioen". Maar om die contracten ceremonieel op het stadhuis te bekrachtigen wil hij eerst een wet. Met de huidige discussie over samenlevingscontracten heb ik drie problemen. Ten eerste lijkt het me

dringend nodig dat een aantal rechten van de overlevende partner (erfenis, overlevingspensioen, maar ook het elementaire recht aanwezig te zijn bij het doodsbod of de begrafenis) worden verzekerd en afdwingbaar gemaakt op basis van de feitelijke samenlevingstoestand, ook als er geen contract werd afgesloten. Daarover heb ik in de schreeuwerige, gemediatiseerde uitwisselingen over het samenlevingscontract niets vernomen. Ten tweede, vraag ik me af waarom we naast het huwelijk per se een tweede soort samenlevingscontract nodig hebben. Kan het huwelijk zelf niet worden aangepast? Het kan best zijn dat dit laatste onmogelijk is of dat er voor andere redenen behoefte is aan een tweede soort samenlevingscontract, naast het huwelijk. Ik ben bereid me daarvan te laten overtuigen, maar ik heb tot nog toe onvoldoende overtuigende argumenten gehoord. Of dat nu gebeurt via het invoeren van een samenlevingscontract of via een wijziging van de wetgeving op het huwelijk, één van de belangrijke bedoelingen van de vernieuwing is het scheppen van de mogelijkheid om een door de overheid erkende, juridische vorm te geven aan een relatie tussen homosexuele partners. Persoonlijk vind ik dat deze aanpassing al te lang op zich laat wachten. Elke ernstige poging om tot een regeling te komen, verdient de steun van alle democratische partijen. Maar - en dit is mijn derde probleem met de huidige discussie over het samenlevingscontract - zo'n verandering raakt de gangbare opvattingen over de rol die de overheid kan spelen bij het bevestigen en regelen van samenlevingsverbanden op een fundamentele manier. Het lijkt me daarom evident dat democratische partijen een dergelijke verandering eerst met hun leden bespreken, dan aan hun kiezers voorleggen. Ik ben het niet eens met Koen Raes als hij stelt dat een politieke partij, in een kwestie die fundamenteel de ethische opvattingen van de mensen raakt, éérst officiële daden moet stellen en op die manier debat moet aanwakkeren. Dat lijkt mij een onverantwoord gebruik van de publieke ruimte. Blijkbaar is Raes van oordeel dat er zoiets bestaat als een boven discussie verheven principiële "linksheid" of "progressiviteit" die aan de democratische sanctie kan worden onttrokken. Ik volg hem daarin, tot

op zekere hoogte, maar ik wil daar blijkbaar veel, veel spaarzamer mee omspringen dan hij. Een beroep op "heilige", boven de wet verheven principes en waarden, moet voor extreme gevallen worden voorbehouden, bijvoorbeeld voor kwesties als het uitvoeren van de doodstraf of van racistische wetgeving. Raes geeft te kennen dat volgens hem verworven macht vlot mag worden aangewend om de eigen overtuigingen symbolisch in de publieke ruimte te bevestigen. Dat is ook het standpunt van ultra-orthodoxen, fundamentalisten en de zogeheten Christian Right. De laatsten zijn bijvoorbeeld voorstander van verplicht gebed op de openbare scholen, niet omdat zij geloven dat dit goed is voor het zieleheil van hun kinderen, maar omdat zij op een symbolisch zeer duidelijke en aangrijpende wijze willen tonen dat zij voldoende macht hebben om ook in de publieke ruimte van de school hun goesting te doen, zeker als dat inhoudt dat andersdenkenden ondertussen moeten stilzitten en zwijgen. Tobback voelt duidelijk niets voor dat soort symbolische politiek en omschrijft die zelfs als "exhibitionistisch". De uitdrukking is sterk, nodeloos kwetsend in de specifieke context waarin ze werd gebruikt, maar niet onterecht.

Zwart op Wit vertelt ons ook, ten overvloede, dat Tobback soms "razend wordt", "geraakt wordt tot in zijn darmen", een maag heeft die soms krimpt. De ideologie waarvan de fundering in een Leuvens gangske ligt, wordt megedragen in het lijf. "Jos Van Eynde heeft eens gezegd: Socialisme is de gave van de verontwaardiging". De dag nadat ik het boek van Tobback had gelezen, zat ik in een panel met Mohammed Arkoun, de kosmopolitische intellectueel van Berberse afkomst. Die zei precies hetzelfde, maar op een voor mij meer aangrijpende wijze. Tolerantie is mooi, maar vaag betoogde hij. Waar het op aankomt is te zeggen wat we niet willen tolereren. We moeten niet over "la tolerance" ouwehoeren, maar duidelijk zeggen wat we niet pikken. Harde en duidelijk taal is dat. De maagkrampen die Tobback krijgt als hij geconfronteerd wordt met ongelijkheid en met de arrogantie van het geld, suggereren dat hij het op dat punt volkomen eens is met Arkoun. Voor hem moet een politiek project specificeren wat niet zal worden getole-

reerd. Laten we, zo klinkt de uitnodiging, zeggen wat we niet bereid zijn te tolereren en laten we een contract afsluiten waarbij we er ons als partij toe verbinden het ondraaglijke door niemand (of dan toch zo weinig mogelijk mensen) te laten dragen. Het lijkt me geen gek voorstel een gebeurlijk nieuw project ook vanuit deze invalshoek te benaderen. De voorbeelden die Tobback geeft van wat voor hem ondraaglijk is, laten ook vermoeden (en hopen) dat het streven naar gelijkheid weer een meer prominente plaats zal krijgen in onze sociaal-democratie.

"Op een boogscheut van Korbeek-Lo ligt een brug over de E40 die pardoes in het vlakke veld uitkomt". In zoveel verspilzucht zien de mensen een excuus om de asbak van hun wagen op straat leeg te kieperen, plastic flessen langs de autostrade te smijten en te sjoemelen met hun belastingaangifte. Voor Tobback kan het ene het andere niet vergoelijken, anders wordt het onmogelijk het ondraaglijke uit te sluiten. Het bereiken van dat streefdoel wordt volgens hem bemoeilijkt omdat "de burgerzin... de laatste jaren in het ongereede geraakt en dat stelt een érnstig moreel probleem". Burgerzin heeft voor Tobback een dubbele inhoud: verantwoordelijkheid en verdraagzaamheid. Beide worden volgens hem ondergraven door "de hysterie van het eigenbelang".

Voor "een radiofiguur uit Kessel-Lo" is het lawaai van de steeds weer opstijgende helikopter (die ter gelegenheid van de feesten op het provinciaal domein mensen over Leuven vliegt) niet meer te verdragen. De man wordt er gek van. Vroeger, merkt Tobback op, toen niet de helikoptervluchten maar het mastklimmen de grote attractie van de feesten was, moest de overheid niet regelend tussenkomen. Nu wel. "In de toekomst zal de vraag naar regels en naar ordenend optreden van de overheid nog toenemen omdat onze samenleving steeds ingewikkelder wordt en alsmaar meer mogelijkheden biedt". Verhalen over het einde van de politiek en het einde van de democratie, zijn aan Tobback dus niet besteed. Hij gelooft niet in een zelf-regelende markt, maar beklemtoont de noodzaak van staat. De behoefte aan regelgeving wordt volgens hem nog verder aangezwengeld omdat mensen op steeds nieuwe domeinen een regelende tussenkomst van de po-

litiek en de overheid verwachten. Zij verwachten nu ook, om dichter bij het Tobbackiaanse taalgebruik te blijven, dat de politiek iets doet aan stress, depressie, milieuzorg en de kwaliteit van het leven. Ook het milieuvraagstuk kan voor Tobback slechts worden opgelost via strakkere regelgeving, geïnspireerd vanuit een geloof in de maakbaarheid van de samenleving.

Het maken van de samenleving, het verwezenlijken van een project, het scheppen van vrijheid via regelgeving ("vrijheid verknecht, de wet bevrijdt") zijn echter slechts mogelijk als men een evenwicht bewaart tussen, enerzijds de mogelijkheden van de politiek, anderzijds de verwachtingen waarmee de politiek wordt geconfronteerd. De verklaring voor de huidige politieke crisis ligt volgens Tobback minstens ten dele in het uit elkaar groeien van de mogelijkheden en de verwachtingen. Europa is de sleutel tot het vergroten van de mogelijkheden. "Als je een socialistische staat wil maken, moet je dat in Europa doen. Al de rest is nostalgie. Discussies over unitarisme of federalisme zijn in feite achterhoedegevechten". "Om de echte macht in handen te krijgen moet de sociaal-democratie Europa veroveren". Maar ook de mogelijkheden van een Europese staat zullen beperkt zijn, onder meer omdat we in een onzekere maatschappij leven. De wetenschap maakt ons attent op nieuwe risico's, maar blijkt zich soms ook te vergissen en schept dus zelf onzekerheid: "Misschien komt er ooit een dag dat men in een wetenschappelijk laboratorium vaststelt dat we van mahoniehout huid-aandoeningen krijgen. Dan moet ik die prachtige werktafel die in mijn kantoor staat, laten verdwijnen". Politiek kan niet tot technocratie worden gereduceerd en politiek kan evenmin een antwoord bieden op alle problemen, zo interpreteer ik het precaire bestaan van Tobbacks mahoniehouten werktafel. De mensen moeten ook hun verwachtingen bijstellen: leren leven met een stuk onzekerheid, samen met de democratisering van het toerisme ook het massatoerisme aanvaarden, beseffen dat spotgoedkope kippen legbatterijen veronderstellen... De echte politieke vijanden van Tobback blijken niet zozeer de opgeklopte soixante-huitards te zijn, dan wel al degenen die aan de ene kant de maakbaarheid van

de samenleving ondergraven, aan de andere kant ongelimiteerde verwachtingen aanzwengelen. Met dit standpunt zal Tobback wel heel wat progressieven voor het hoofd stoten. Een beroep op burgerdeugd is in de ogen van een aantal van hen so wie so al verdacht, maar spreken over het milderen van verwachtingen terwijl er nog zoveel onrecht en ongelijkheid is, staat voor hen gelijk aan ketterij.

De regels en het spel

Samen met arbeid, Europa en geloof in de maakbaarheid van de samenleving, verschijnen verantwoordelijkheidsbesef en het gezin als de voornaamste pijlers van Tobbacks politieke en maatschappelijke visie. Zoals de meeste Vlamingen beoefent Tobback maatschappij-analyse op de meest uitdrukkelijke wijze als hij het over voetbal heeft. "Aalst maar ook Lierse of Sint-Truiden zijn ploegen van het volk en voor het volk". "De plaag van het moderne voetbal is de vervreemding". "Al vanaf mijn vier à vijf jaar - het was nog volop oorlog - ging ik met vader mee naar Stade Leuven... Vijftienduizend toeschouwers stonden schouder aan schouder... Jong en oud, rijk en arm, kris kras door elkaar". "Twee politieagenten waren voldoende om orde te handhaven".

Waarom is die wereld verloren gegaan? "Voetbal is big business geworden, met alle gevolgen vandien". "Loges en business-seats leiden tot apartheid". In de stadia wordt een kaste-hiërarchie ingevoerd, met onderaan "de beesten-hokken, waar men de losers van onze samenleving induwt". Vandaar geweld. Vaders met kinderen blijven nu weg omdat ze "gruwen van de geweldsfeer die tegenwoordig rond het voetbal hangt". Op het veld is het al niet beter gesteld. De spelers "gunnen elkaar het licht in de ogen niet". "Als het moet vliegt men er met het mes in". "Het zijn huurlingen die hun bankrekening willen spijzen en lak hebben aan die onnozele supporter met zijn sjaltje, zijn petje en zijn spandoek". "Waarom zou ik nog naar een match gaan kijken?"

Voetbal als metafoor. In hoofdstuk 15 "Verliezen tegen Anderlecht", wordt in feite het ganse boek nog eens samengevat. Wie echt geen tijd

heeft het geheel te lezen, moet dit hoofdstuk kiezen. De goede samenleving die Tobback voor ogen staat, heeft iets van de match waar hij met plezier zou gaan naar kijken: het geheel niet volkomen bepaald door de wetten van de markt, spelers die nog lid zijn van de lokale gemeenschap, alle participanten veel gelijkler dan nu en minder sociaal gesegregeerd, een gebeuren veilig genoeg voor ouderen, vaders en moeders met kinderen, met een beperkte politiebewaking die echter doortastend is voor wie de beest uithangt en die kan rekenen op een publiek dat eensgezind is in de afkeuring van wie op de hielen trapt of vals speelt. Men kan zich natuurlijk afvragen of zo'n metafoor volstaat als voorstelling van de goede samenleving. Men kan zich eveneens afvragen of zo'n vraag weer niet een beetje wereldvreemd is. De zucht naar wat minder dwingelandij van de markt, wat meer gelijkheid, wat meer ruimte voor ouderen en voor ouders en kinderen, wat meer veiligheid en fair play in het voetbal, in de wijk, op het werk, in het openbaar vervoer, op de autostrades... wie dat samenvoegt en optelt, heeft waarschijnlijk geen reeks metaforen meer, maar een vrij waarheidsgetrouw beeld van wat een grote groep mensen vandaag van de politiek verwacht. Het is geen toeval dat in het begin van dit cruciale voetbalhoofdstuk de kleine Louis samen met zijn vader naar Stade Leuven trekt. Tot de verwachtingen waaraan een politiek project vandaag moet voldoen, rekent Tobback ook "het klassieke ideaal van huis met tuintje" en hoewel hij "de enge definitie van het gezin die de Kerk erop nahoudt niet (deelt)", wil hij "eerlijk erkennen dat het gezin de hoeksteen van de samenleving is". Alvast op dat punt is Tobback het eens met zijn uitgever, Leo de Haes, die zelf al eerder schreef: "...de ruigste hardrocker haakt op termijn naar een huis met een tuintje ervoor". Zeker op dit punt kan Tobback zich aan weerstand verwachten. Als de dwingelandij van de markt zich op één vlak duidelijk en voelbaar uit, is het wel in gezinsonvriendelijkheid. Er lijkt enkel nog ruimte voor alleenstaanden zonder kinderen te zijn in deze samenleving. Gek genoeg blijken een aantal "progressieven" (hier is die term ironisch bedoeld!) die dwangmatigheid tot een na te streven ideaal te hebben verheven.

De opgesomde uitgangspunten en de visie van de goede samenleving, zijn zeker niet vaag, verre van. Niet iedereen ter linkerzijde zal ze delen. De combinatie van links en alledaagse deugdelijkheid, de democratie-opvatting die stelt dat luisteren naar de mensen even belangrijk of belangrijker is dan luisteren naar ideologen en dat weinig dingen aan de democratische sanctie kunnen worden onttrokken, het onderstrepen van het belang van waarden, burgerzin en verantwoordelijkheid als belangrijke ingrediënten van een goede samenleving, de nadruk op de beperkte mogelijkheden van de politiek, op de beperkte zekerheid die wetenschap biedt, de radicale optie voor een Europese strategie, het pleidooi voor herverdeling, de nadruk op het gezin (op ouders en kinderen, in feite), de behoefte aan staat en regelgeving, de keuze voor arbeid als basis van sociale integratie... dat zijn opties waarmee zeker niet iedereen die zich vandaag links of socialist noemt, instemt. Op verschillende van die opties werd trouwens al zeer belangwekkende kritiek geleverd. *Zwart op Wit* schiept dus ruimte voor zinnig debat. Tussen Tobback en de journalisten en commentatoren die over zijn boek hebben geschreven bestaat er over een aantal van die uitgangspunten vast en zeker fundamentele onenigheid. Het is spijtig dat ze die niet hebben ter sprake gebracht. De wending die de reactie op *Zwart op Wit* heeft genomen, doet het ergste vrezen. Geen discussie over de standpunten, maar clichering en verwijten. Het zou wel eens kunnen dat dit geen toevallige ontsporing is, maar de wijze waarop het conflictpotentieel van de nieuwe breuklijn zich in de toekomst binnen links gaat manifesteren. Daarin ligt mijns inziens de diepere betekenis van de "catchwedstrijd". Maar dat overdreven, potsierlijke spektakel kan niet verhullen dat het intellectueel oneerlijk en zelfs laf is de door Tobback ingenomen standpunten af te doen als autoritair of als een gedachtengang die is overgenomen van het Vlaams Blok. "Kijk", zegt Koen Raes over Tobback tegen *De Morgen*, "hij heeft gelijk het Vlaams Blok ernstig te nemen. Het is echter een andere zaak om het soort argumenten dat die mensen ontwikkelen min of meer over te nemen". Hij acht het daarbij niet nodig te verduide-

lijken over welke argumenten het gaat. Ik neem aan dat een bedachtzaam filosoof als Raes zo iets niet zou schrijven, maar het al te snel, waarschijnlijk over de telefoon, heeft gezegd. Wie *Zwart op Wit* leest beseft dat die ongelukkige uitspraak een formidabel (en onverdiend) compliment is voor het Vlaams Blok. Er zijn eerlijker, misschien zelfs betere argumenten tegen de posities van Tobback denkbaar. Persoonlijk ben ik slecht geplaatst om die op een overtuigende wijze te verwoorden. Ik ben het immers grotendeels eens met de in *Zwart op Wit* voorgestelde opties. Mijn kritiek richt zich daarom op wat niet in dat boek staat of daarin slechts een secundaire rol speelt.

Zwart op Wit handelt hoofdzakelijk over de waarden en de uitgangspunten die Tobback in de discussie rond een nieuw project wil aandragen. Over de strategische component van dat project, over hoe de voorgestelde opvatting van de goede samenleving zal worden verwezenlijkt, komt men weinig te weten. Wat daarover wordt gezegd, is daarenboven niet erg verhelderend, eerder teleurstellend. Op pagina 35 duikt een gepensioneerde uit Willebroek op. De man heeft een zwak hart. Zijn operatie koste 300.000 frank en daarvan heeft hij er zelf 30.000 moeten betalen. Hij vindt dat schandalig veel en Tobback, toevallig op een partijvergadering in Willebroek, legt hem uit dat de overige 270.000 frank toch al een mooie blijk van solidariteit vanwege de leden van het ziekenfonds en de belastingbetalers vertegenwoordigt. Tobback voelt ook dat hij hier gekneld zit tussen de gepensioneerde hartlijder die geniet van de solidariteit maar toch nog méér dan een maandinkomen moet betalen voor zijn levensnoodzakelijke operatie en de chirurgen die astronomische maandinkomens verdienen. Het voorbeeld is in zijn eenvoud nog enigszins misleidend omdat mensen in de toekomst, met meer zekerheid dan vandaag, zullen weten of zij behoren tot de groep die vooral aan de solidariteit zal moeten bijdragen dan wel tot de groep die vooral op solidariteit zal moeten rekenen. Om dat probleem aan te pakken, blijft Tobback rekenen op het welbegrepen eigenbelang: "geloof niet te snel dat je tot de sterken behoort", "je belandt sneller bij de uitgesloten dan je voor mogelijk houdt".

Zo'n beroep op "risico" lijkt me voor de toekomst niet meer afdoend. Het komt me ook voor dat de sociaal-democratie zich met meer positieve, minder bedreigende argumenten moet kunnen aanprijzen. Niet de schrik voor erger, maar de verwachting van beter, is de juiste band tussen een partij en haar electoraat.

We raken hier aan een vrij belangrijk aspect van Tobbacks maatschappijdiagnose. Hij is van oordeel dat er vandaag veel minder bereidheid tot solidariteit is, veel minder burgerzin, veel minder verdraagzaamheid en verantwoordelijkheidsbesef dan vroeger. Ik ben het daar niet volkomen mee eens. Dat soort cultuurpessimistische stellingen kan trouwens moeilijk worden hard gemaakt. Ik ken in elk geval niet de historische of sociologische studies waaruit een dergelijke deterioratie onomstotelijk blijkt. Zelfs als op die vlakken van enige achteruitgang kan worden gesproken - wat ik persoonlijk op basis van de beschikbare, weliswaar wankele evidentie waarschijnlijk acht - betekent dat nog niet dat we te maken hebben met een "hysterie van het eigenbelang". Het nu zo modieuze cultuurpessimisme mag ons niet blind maken voor de burgerzin, de gevoelens van solidariteit, het verantwoordelijkheidsbesef die blijken uit het alledaagse handelen van grote groepen van mensen. Het zijn die gevoelens die via een nieuw politiek project moeten worden aangesproken. Zij, of ze nu verankerd liggen in de beproefde traditionele deugdzzaamheid of in de bewogenheid van de zogeheten nieuwe sociale bewegingen, moeten in een nieuw project de mogelijkheid tot doeltreffend handelen kunnen zien.

De sleutel tot het doorvoeren van fundamentele sociale en ecologische koerswijzigingen, ligt volgens Tobback in Europa. Hij heeft daarin natuurlijk gelijk in de zin dat de uitbouw van de politieke en sociale dimensie van Europa een noodzakelijke voorwaarde is om de kernwaarden van de verzorgingsstaat en de specificiteit van de Europese democratie te bewaren. Het is echter verre van zeker dat Europa tevens de voldoende voorwaarde is. Ik zou er niet op rekenen dat een grotere proportie sociaal-democraten in het Europees parlement of in de verschillende Europese regeringen, als vanzelf naar een sociaal-democra-

tisch Europa zal leiden. In het aprilnummer van *Samenleving en Politiek* maakte Bernard Tuytens duidelijk dat het verdrag van Maastricht zeker niet in de weg staat van een meer sociaal-democratisch Europees beleid, integendeel. Er spelen echter andere blokkeringen op Europees niveau en het strategische luik van een nieuw project moet zeker duidelijk maken hoe men deze ongedaan kan maken.

Soms is Tobbyack ook onkarakteristiek terughoudend wat de rol van de staat betreft: "Als de commerciële managers in de media aan belang winnen ten koste van de hoofdredacties en ook wegen op de inhoud van de berichtgeving is dat een intern probleem dat intern moet worden opgelost". Dat lijkt me in tegenspraak met zijn andere stellingen over de rol van de staat. Cultuurverdeling loopt via vier grote kanalen: (1) de markt en de commerciële ondernemingen, (2) de staat en publieke instellingen, (3) beroepsgroepen en (4) bewegingen en vertooggemeenschappen. Het bewaren van een mate van evenwicht tussen die vier vormen van cultuurspreiding lijkt me een taak van de overheid te zijn. Vandaag veronderstelt dat onder meer het verstevigen van de rol van vertooggemeenschappen in de massamedia en van de autonomie van beroepsgroepen als journalisten.

Ik blijf het vreemd vinden (ik schrijf dit twee weken na het verschijnen van het boek) dat *Zwart op Wit* tot niet meer inhoudelijk debat heeft geleid. Het leent zich daar nochtans toe. Over strategieën en concrete beleidsmaatregelen valt moeilijker in brede kring te spreken. Of generalisten-intellectuelen dat nu leuk vinden of niet, die onderwerpen zijn in grote mate technocratisch geworden. Zij kunnen door iedereen worden getoetst aan de uitgangspunten, waarden en principes, maar kunnen enkel ten gronde worden besproken door specialisten. Sommigen heb-

ben het daar moeilijk mee. Zij leven blijkbaar nog altijd in een wereld waarin de "Leer" via deductief redeneren tot de concrete politieke maatregelen leidde. Die wereld bestaat niet meer. Politieke formaties of sociale bewegingen moeten waarden en voorstellingen van het goede leven verwoorden. Zij moeten deze democratisch bespreekbaar maken en op cruciale punten democratisch toetsbaar. Zij moeten de wetenschappelijke en technologische kennis mobiliseren om de doelen haalbaar te maken en moeten op weg naar de verwezenlijking van die doelen pragmatisch en strategisch handelen... Elk van die componenten van het politieke gebeuren is ten dele onafhankelijk geworden van de andere componenten. In die zin is politiek veel complexer dan vroeger. Dat is de betekenis van "het einde van de grote verhalen", een zinnetje dat velen nu als in rituele trance herhalen, maar waarvan de betekenis niet altijd tot hen lijkt door te dringen. Hoewel hij niet zo meteen van postmodernisme kan worden verdacht, is Tobbyack in dat opzicht wel consequent. Hij spreekt niet meer vanuit een groot verhaal. Wie zich niet laat misleiden door zijn luidruchtige stelligheid - die hij zelf omschrijft als zijn "hang naar het theatrale" - merkt dat hij zelfs niet meer pretendeert als individu te spreken, maar met een stem die uit een politieke stroming komt. Voor Tobbyack kan alleen op die manier nog iets zinnigs worden gezegd. Over de schrijvers van redactioneeltjes en de politieke commentatoren is zijn stelling dat deze vroeger een belangrijke rol speelden precies omdat zij een bepaalde politieke strekking vertegenwoordigden. De hedendaagse commentator gedraagt zich echter "als de Aristoteles van de moderne tijden. Hij denkt dat hij over alles en nog wat de absolute waarheid in pacht moet hebben...". In de hedendaagse wereld leidt zo'n opstelling volgens Tobbyack onvermijdelijk tot gezemel.